

Үш жыл болды, жігіттер,
Отырғалы тұтқында.
Үшті талай үміттер
Жолдас болған тұтқынға.

Үш жыл болды, ағайын,
Жай болғалы абақты.
Сыннан өттің талайың,
Талайың бердің сабақты.

Үш жыл болды, достарым,
Отырғалы түрмеде.
Азап шекті жас жаным,
Керек дейсің кімге де?!

Үш жыл болды, жан жарым,
Көрмегелі жүзінді.
Мүмкін сен де шарпадың,
Үмітің де үзілді?!

Алда әлі – жиырма екі,
Көз жетпейді шетіне.
Болар бірақ бір реті,
Бекіне түс, бекіне!

– деп, өзіне өзі қайрат берген қайраткер, ұлтының азаттығы мен тәуелсіздігі жолында басын тәуекелге тіккен, қыршын ғұмыры қызыл империяның азаттық абақтыларында өткен ақын Бүркіт Ысқақовтың есімі көзі қарақты оқырман қауымға белгілі болса керек. Бүкең – Арқа топырағының тумасы: 1924 жылғы 4 қарашада қазіргі Нұра ауданының Көкмөдір деген жерінде кіндік қаны тамыпты. Ақын қозы-лақ қуалап, табанына қараған кірген, балтырын қияқ кескен балғын шағы өткен ата жұртқа деген іңкәрлігін:

Жағасында Нұраның
Жер бар,
Аты – Көкмөдір.
Болғанмен бірі жыраның,
Суы қандай мөп-мөлдір!

Бойы – бітік бетеге,
Жасыл құрақ – жағасы.
Төскейі – гүл текемет,
Балдан төтті – ауасы.

Халық сүйген қарт Қайып,
Осы жерде туыпты.
Ақын Сәкен жантайып,
Суына бет жуыпты.

Атам соны қоныс қып,
Мен де сонда туышпын.
Сонан маған ол ыстық,
Сондықтан, ол – сүйіктім!

– деген жыр шумақтарымен береді.

Нұра бойының құнарлы жағалауын, сулы-нулы өңірлерді қазақтардан тартып алып жатқан орыс отаршыларының озбырлығы көз алдында тұрған, халқының ауыр жағдайына тумысынан қанық бозбала Бүркіт ойранды отызыншы жылдардың дабыры басылмай жатып-ақ ұлттық сананы серпілту, азаттық аңсаған Алаш арыстарының ұлы мұраттарын насихаттау жолын таңдайды. Талапты жас кеше ғана қуғын-сүргін құрбаны болып, атылып, айдалып кеткен Әлихан, Ахмет, Міржақып, Мағжан, Сәкен, Әлімхан сынды асылдардың ұшқынын зердесіне тұтып қалып еді. Сондықтан, Қарағанды оқытушылар институтының тіл-әдебиет факультетінде оқып жүрген кезінде-ақ халқының тағдырына немқұрайды қарамайтын дос-жар қауымның, ниеттес студенттердің басын қосып, «Елін сүйген ерлер партиясы» /ЕСЕП/ деген атаумен саяси

өсіп-өркендеуіне үлес қосады. Елуінші жылдардың басында тарихшы Ермұхан Бекмахановтың «XIX ғасырдың 20 – 40 жылдарындағы Қазақстан» монографиясы жарияланған соң, «Правда» газетінде Шойынбаев, Айдарова және Якуниннің осы еңбекті мансұқ еткен «Қазақстан тарихы мәселелерін маркстік-лениндік тұрғыдан баяндайық» деген мақаласы басылып, қазақ зиялыларының жана толқынын саяси сүзгіден өткізу науқаны қайта басталғанда бұрынғы-соңғы ұлтшылдық көзқарастары мен пікірлері үшін тұтқындалған Бүркіт Ысқақов бас еркінен айрылып, ш и р е к

«Бейкүнә» кітаптар шығарған ақын енді «Жылдар жырлайды», «Шабыт шуағы», «Жеткіншек», «Әлімнің әлегі», «Өлеңді жылдар», «Шыңдық даусы» тәрізді соқталы жыр жинақтарымен қатар балдырған оқырмандарға арнап «Кішкене театр», «Кішкене көмекші», «Қарлығаштың құйрығы неге айыр?» деген еңбектерін жариялайды. Сонымен қатар, әдебиеттану саласында жүргізген жұмыстарының нәтижесінде «Қазақ – татар әдеби байланысы», «Қазақ – башқұрт әдебиет қатынастары тарихынан» а т т ы

үш жүзжылдыққа тереңдеткен «ХҮ–ХҮІІІ ғасырларда жасаған қазақ ақын, жыраулары» (кейін «Қобыз сарыны» деген атпен шыққан монография) атты диссертациясын жекелеген тақырыпшаларға бөліп, жариялау кезіндегі бір эпизод жайлы Мұхад былай дейді: «Әуелгісі – Асан Қайғы. Қисығын, қырсығын сыпырып тастап, – талтық тұрғы әзелден жоқ, – шағын, әдемі мақала жасадым. Ү й д е

ЖАЛЫНДАҒАН ҒҰМЫР,

монографиялары мен ғылыми мақалалары жарық көрді. Оның құрастыруымен «Орта Азия мен ғасырға

еңбекпен түзету лагеріне айдалып кеткен дүр. Оның бес жылын өтеп, КПСС XX

өз қолыммен мөшеңкеге түсіріп, «Білім және Еңбек» журналына апардым. Мұнда бөлім бастығы болып, ол кезде жасы қырықты алқымдаған Бүркіт Ысқақов отыр екен. Сыртнан ғана білем, кейін жақынырақ таныстық, ақын әрі әдебиетші, тұа біткен ұлтшыл, сол ұлтшылдығы үшін жиырманың ішінде ұсталып, жиырма бес жылға қаторғаға айдалған, одан замана кеңейген кезеңде ғана шыққан, сонша талқыдан өтсе де, әуелгі мұратынан айнымаған абзал адам еді. Мақаланы жақсы құптап қабыл алды, «Асан Қайғы» деген тақырыптан соң қолма-қол, жіті шолып шығып, үкімін айтты, жақсы екен, осы жаңа жылдың ар жақ, бер жағында шығарамыз деді.

Менің жайымды сұрап, қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет тарихынан көлемді зерттеу жазып біткенімді естіп, риза болып қалды, тілектестік білдірді. Бүркіт аға қабыл алған «Асан Қайғы» деген мақала «Білім және Еңбек» журналының 1966 жылғы 2-санында басылған еді. Мен үшін кезеңдік мәні болған, қуаныш әкелген мақала» (Мағауин М., Мен: Роман-эссе, Алматы, 1998ж., 413-414 беттер). Халқының тәуелсіздігі жолында бойындағы күш-қуатын, білімі мен білігін, қажет болса, қаны мен жанын да құрбандыққа шалуға әзір болған Бүркіт Ысқақовқа тағдыр ұдайы дәл өзіндей мәрт ерлерді кездестіре бермейті. Мәселен, пайғамбар жасына жеткен шағында жазылған «Қазақ және Еділ бойы халықтары әдебиеттерінің идеялық-творчестволық байланыстары» атты докторлық диссертациясы осының бір мысалы. Енді қорғауға дайындалып жүргенде бірегей еңбектің қолды болуы ғалымның ажалын жақындата түспегеніне кім кешілдік бере алады?! Кейін монографияның қолжазбасын ақынның қызы Айгүл Ысқақова тауып алып, «Арыс» қоры мен баспасының көмегімен 2007 жылы жарыққа шығарды.

Алаш азаттығының игілігін көре алмаса да, ұлтының тәуелсіздікке қол жеткізетін сәті, адамзат өркениетінің ұлы көшінен өзіне лайықты орын алатын уақыты тақап қалғанын айқын сезген ақын ғұмырының соңғы кезеңінде жыр сүйер қауымға ерекше тарту жасады. Ол – «Тас еденнің ызғары» атты өлеңдер циклы. «ҚарЛаг» пен «СтепЛаг» абақтыларында азап шеккен жылдарында жазылған, тұтқынның жаны қиналған, ар-намысы тапталған сәтіндегі көңіл-күйін қаны сорғалаған қалпында көрсеткен бірнеше өлеңі отыз жылдан астам уақыттан кейін алғаш рет, 1987 жылдың соңында «Қазақ әдебиеті» газетінде «Үзілмей жібі үміттің...» деген тақырыппен жарық көрген еді. Осы шығармаларға қатысты кезінде академик Мұхамеджан Қаратаев: «Сәкеннің сыры, Бейімбеттің мұны, Ілиястың үні естілгендей» – десе, әйгілі ғалым Рахманқұл Бердібаев: «Б.Ысқақов бұл өлеңдерімен қазақ совет поэзиясында бұрын болмаған «Тұтқын жыры», «Лагерь өлеңдері» деп аталатын поэзияның жаңа түрін, жаңа жанрын бастады. Сондықтан, бұл өлеңдер қазақ совет поэзиясына қосылған жаңа бет болып табылады» – деп, аса жоғары баға берді. Ғұмырының ең ауылы, ең

ЖАРҚЫЛДАҒАН ЖЫРЛАР

құрады. Осынау бастаманың басы-қасында болған, Бүкеңнің досы, ниеттес, пікірлес серігі, қарт ұстаз, қаламгер Махмет Темірұлы: «Елімізді коммунист партиясы емес, Алаш партиясы билесе, қазақ халқы ешқандай күйзеліске ұшырамаған болар еді. Қазақтар аштықтан жашпай қырылып жатқанда компартия ешқандай назар аудармай, «Біздің елде бәрі де бар, бәрі де тамаша» деп жүре берді. Қазақтар біржола құрып кетсе де қиналып, қайғыратын түрі болмады.

Келешекте елін шексіз сүйетін, тек қана халықтың қамын ойлайтын, халық үшін жан аямай қызмет ететін партия керек. Ендеше, ондай партияны өзіміз құрып алуымыз керек дестік. Ондай партияны қалай атауымыз керек деген ой көп толғандырды. Әуелі «Жас Алаш» деп атамақ болдық. Мұны қойып, «Жас қазақ» демек болдық. Ақыры «Елін сүйген ерлер партиясы» /ЕСЕП/ деп атадық.

– Өзінің аты көрсетіп тұрғандай-ақ, біздің партия, біздің ұйым нағыз халыққа қызмет ететін партия болмай ма? – деді Бүркіт маған күлімдеп қарап, – деп жазады «Азаттық аңсап азап шеккендер» (Алматы, «Арыс», 2013 ж., 13-14 беттер) атты естелік кітабында. Бұл Бүркіт Ысқақовтың:

«Уа, Азия, ұлысың!
Ұлылығың құрысын.
Құрысын демей не дейін,
Еуропаның құлысың!»

– деп, от шайнап, аузынан жалын бүркіп тұрған жастық шағы еді (кейін бұл өлең «Үндістан ұраны» деген атаумен жарық көрді). Алғашқы кұрста оқып жүрген шағынан бастап оғаш ой, оқшау жүріс-тұрысымен көзге түскен, ұлт мүддесін бәрінен де жоғары қойған студент жасы көмелетке толған шақта бірден әскер қатарына шақырылып, майдан даласынан бір-ақ шығады. «Қырық жыл қырғын болса да, ажалы жеткен өледі» дейді халық даналығы. Фашистік һәм коммунистік державалар арасындағы қанды қырқыстан 1946 жылы аман-есен оралған Бүкең азғана ай халық ақыны Доскей Әлімбаевтың әдеби хатшысы міндетін атқарыпты. Сол жылы Қазақ мемлекеттік университетінің тарих-филология факультетіне түсіп, оны тәмамдағаннан кейін «Советтік Қарағанды» /қазіргі «Орталық Қазақстан»/ газетінде әдеби қызметкер, республикалық «Пионер», «Білім және еңбек» журналдарында бөлім меңгерушісі, «Лениншіл жас» (қазіргі «Жас алаш») газетінде жауапты хатшы болып, қазақ журналистикасының

с ь е з і н е н кейін саяси тұтқындарға жасалған кешілікке іліккен ақын 1956 жылы ақталып шыққан екен. Сөйтіп, қоғамдағы орнын қайта иеленген соң, әдебиеттану саласында іздену-зерттеу жұмыстарын жүргізіп, алпысыншы жылдардың аяғынан М.Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтында аға ғылыми қызметкер болады. 1970 жылы кандидаттық диссертациясын қорғаған Бүкеңнің шығармашылық еңбегі өрістей түседі. Айдаудан оралысымен «Сенің Отаның», «М о с к в а н ы тындаймын», «Ө н е р п а з болсан...» сияқты

Қазақстанның ұлы ғалымдары» атты жинақ шықты. Бүкеңнің қаламынан «Қазыналы Қарағанды», «Арқаның алып жүрегі», «Нұрлы Нұра бойында», т.б. көркем очерктер туды. Ұлты азаттық алып, рухы асқақтауын мұрат тұтып, ғұмырын осы мақсатқа арнаған асыл аға қазақ мәдениеті мен әдебиетінің, ғылымының мәртебесін асқақтатады деген талантты иілерінен қолдан келер жәрдемін аямаған екен. Бүкеңнің шапағаты тиген сондай азаматтардың бірі – қазіргі классик жазушы, ғалым Мұхтар Мағауин. Қазақ әдебиетінің тарихын

● Айшықты ой

«1897-нші жылғы есепте қазақ тілін ана тілім деген адам 4 миллион 84 мың еді... Біздің 9 облыс, бір гүбернедегі қазақ биыл 5 миллион 400 мың болса керек.

Тірі болсақ, алдымыз үлкен той. Алаштың баласы бұл жолы болмаса, жақын арада өз тізгіні өзінде бөлек мемлекет болар.

Бізді бірлік болып, іс қыла білетін шебер табылса, алаштың баласы бақыт жолына түсті. Кейінгі үрім-бұтақ не алғыс, не қарғыс бере жүретін алдымызда зор шарттар бар.

Осыны аңғар, жұртым қазақ!»

Қыр баласы (Әлихан Бөкейхан).
Мамыр-маусым, 1917 жыл. Орынбор

жемісті жылдары Қарағанды мен Жезқазған төңірегін алып жатқан кеңестік концлагерлерде өткен Бүкеңнің көкірегін жарып шыққан осы тұстағы жырлары тақырыбының сонылығымен ғана емес, шынышылдығымен, жоғары идеялығымен һәм көркемдік шеберлігімен де ерекшеленеді. Әрине, ұлт мүддесін ойлаған азаматтардың басына зобалаң орнатушы кеңестік құбыжық қоғам, коммунистік партия ұстанған шовинистік, отарлық саясат екенін жақсы біле отырып автор абақты азабын тартып, қорлық пен зорлық шегіп жүргендердің азаттыққа шығуына жәрдемді де солардан күтеді. Өйткені, миллиондардың тағдырын ұсыныда ұстап тұрған шексіз билікке бөтен ешбір күш ықпал ете алмайтыны ақынға яан.

Жоғарыда айтқанымыздай, қазақ халқының отарлық езгіден құтылуын армандап, осы мақсатқа жету үшін рухани тәуелсіздікке ұмтылудың жолын іздеп, «Елін сүйген ерлер партиясын» құрған күрескер тұлға, ақын, ғалым Бүркіт Ысқақов Алаш жұрты азаттықтың ақ таңы атқанын жариялаған жылы бақыына аттанды. Жалындаған ғұмыры, жарқылдаған жырлары текке кетпегеніне, халқының игілігіне қызмет атқаратынына көміл сеніп, жарық дүниемен ризашылықпен қоштасқан болар. Міне, осынау ардақтымыздың, нұрлы Нұраның нөн перзенті Бүркіт Ысқақовтың туғанына 90 жыл толуына орай 2014 жылы ҰҒА мүше-корреспонденті, қоғам қайраткері Н.Дулатбеков мырзаның бастамасымен «Болашақ» университеті (қазіргі академия) біраз игілікті шаруа атқарды. Соның бірі осы жолдардың авторы құрастырып, алғысөз жазған «Бұл – менің көз жасым ғой қан аралас» жыр жинағы. «Тойдың дабырасымен тон тігіледі» деген осы болар. Алаш жұртшылығы, оның ішінде қарағандылықтар, ұлт азаттығы жолында азап шеккен арыс ақының еңбегін бүгінгі ұрпаққа әйгілеп, соңында қалған рухани мұрасын оқырман қауымға кеңінен насихаттауы – қасиетті парыз. Бұл жазба сондай ізгі ниеттің жемісі.

Алдымызда – күрескер ақынның ғасырлық тойы келе жатыр. Қазіргі зымыран уақыт екпінмен екі жыл екі күндей де болмай зыр етіп өте шығады. Сондықтан, Бүкеңнің атаулы мерейтойына әзірлікті қазірден бастап, оның соңында қалған мұрасын ескелең ұрпақтың санасына қондырып, насихаттай берген дұрыс болар.

Ермек БАЛТАШҰЛЫ,
Мәдениет қайраткері